

GÖTEBORGS UNIVERSITET
Institutionen för svenska språket

Et så kraftigt motstånd eller et gåt tålmodh
- hur författare och tidningar förhöll sig till final dubbelteckning
av enstaviga, oböjliga ord under 1700- och 1800-talet

Greta Horn

Specialarbete, 15 hp
Svenska språket, fördjupningskurs, SV1301
HT 2015
Handledare: Peter Andersson

Sammandrag

Detta är en undersökning av hur valet mellan dubbelteckning och enkelteckning av konsonant i final ställning efter kort betonad vokal i enstaviga oböjliga ord syns i bruket i enskilda skönlitterära texter och tidningstexter under framför allt 1700- och 1800-talet. Jag har undersökt förekomsten av ett antal exempelord i dessa texter. Konkordansverket Korp i Språkbanken liksom i vissa fall manuell genomläsning har använts för att undersöka ordens förekomst i olika texter mellan 1600- och 1800-talet. Ett teoriavsnitt belyser det faktum att det fanns många olika åsikter om hur man skulle markera skillnaden mellan långa och korta vokaler, men också att en del riktmärken i normeringsarbetet förekom, framför allt Leopolds stavningsavhandling 1801. Resultaten visar att det i materialet råder oenighet om vilken stavning som är att föredra både hos enskilda författare och i tidningstexter under 1700-talet, i samstämmighet med de samtida stavningsdiskussionerna. Många författare växlar mellan enkel- och dubbelteckning på ett och samma ord i en text, men valet kan också variera så att ett ord används med bara enkelteckning medan ett annat används med bara dubbelteckning. De skönlitterära texter som skrevs efter 1800 av enskilda författare innehåller nästan bara dubbelteckning, och efter 1810 syns ingen enkelteckning alls i de valda texterna. Även i tidningskorpusen är det tydligt att gränsen för användning av övervägande dubbelteckning går vid 1800-talets början. Resultaten diskuteras i relation till Leopolds rättstavningsavhandling 1801 och andra normeringsförsök som gjordes under tidsperioden.

Nyckelord: *Nysvenska, enkelteckning, dubbelteckning, ortografi, stavning, Leopold 1801*

Innehållsförteckning

1. Inledning.....	1
1.1. Bakgrund	2
1.2. Syfte och frågeställningar.....	4
2. Områdesöversikt.....	4
2.1. Sahlstedts ordbok 1773	5
2.2. Svenska Akademiens instiftande 1786.....	6
2.3. Leopolds stavningsavhandling 1801	7
2.3.1. Bakgrund till stavningsavhandlingen	7
2.3.2. Beskrivning av dubbelteckning i Leopolds avhandling	8
2.4. Faktorer som påverkade språket under 1800-talet	10
2.5. Det nordiska rättstavningsmötet 1869.....	12
3. Material och metod.....	13
4. Resultat.....	16
4.1. Dubbelteckning respektive enkelteckning hos enskilda författare.....	16
4.2. Dubbelteckning respektive enkelteckning i tidningar på 1700-talet och 1800-talet.....	19
4.3. Lamm, damm och ramm – enkel- eller dubbelteckning?.....	22
4.3.1. Stavningsrekommendationer för damm, lamm och kam.....	22
4.3.2. Stavningen av damm, lamm och kam i korpusen Kubhist	24
5. Diskussion	25
5.1. Resultat i förhållande till Santessons texter före Salvius	25
5.2. Resultat i förhållande till Olof von Dalin.....	27
5.3. Resultat i förhållande till Leopolds avhandling	27
5.4. Diskussion om stavningen av lamm, damm och kam	28
5.5. Slutord	29
6. Litteraturförteckning	31

Bilagor

Bilaga 1.....	34
Bilaga 2.....	37
Bilaga 3.....	38

Tabellförteckning

Tabell 1. Enskilda författare och deras texter, tryckta från 1591 fram till 1732.....	16
Tabell 2. Enskilda författare och deras texter, tryckta från 1738 till 1849.....	18
Tabell 3. Färlu weckoblad mellan år 1780 och 1820.....	20
Tabell 4. Post- och inrikes tidningar mellan år 1770 och 1860.....	20
Tabell 5. Stockholmsposten mellan år 1770 och 1830.....	20
Tabell 6. De undersökta texterna på 1700-talet jämfört med Santessons texter.....	26

1. Inledning

Stavning, eller ortografi, är en fråga som engagerat många språkvårdare genom tiderna. Fram till 1960-talet var stavningsträning ett tidskrävande skolämne i folkskolan och realskolan. Nu, på 2000-talet, ägnas inte lika mycket tid åt rättstavning, och vi har mycket hjälp vid skriftlig produktion, bl.a. av datorernas rättstavningsprogram. Dock, menar Ulf Teleman (2003:92), har stavningsförmågan nästan blivit mer betydelsefull genom datoranvändningen, eftersom man måste veta hur ord stavas för att kunna söka på dem, och eftersom rättstavningsprogrammet inte korrigerar alla felstavningar utan bara vissa. Teleman anser att datorerna har underlättat standardiseringsarbetet på så sätt att normerande ordlistor, som ligger till grund för datorernas automatiska stavningskontroll, fått en allt större betydelse.

Teleman (2002:9) menar att svenskarna på 1500-talet hade ganska tydlig känsla för sitt eget språk gentemot andra språk som exempelvis danska, tyska, franska och latin. Latinet var ett betydande språk, framför allt inom kyrkan och inom skolväsendet. Utgivningen av Nya testamentet på svenska 1526 används som symbol för början av en ny språkhistorisk epok, nämligen nysvenskan, och därmed slutet på fornsvenskan. 1541 gavs hela bibeln ut i svensk översättning, och denna kom att kallas Gustav Vasas bibel. De båda översättningarna 1526 och 1541 spelade en mycket stor roll för det svenska språkets utveckling, för att de var en markering gentemot latinet (Teleman 2002:10) och ett första steg i riktning mot ett standardiserat språk. Även om ortografin i bibeln blev mer likriktad tack vare boktryckarkonsten och spridningen av texten så skrev gemene man lite efter eget tycke och smak. Man varierade stavningen som en stilistisk markör, på samma sätt som vi idag varierar ordvalet eller syntaxen när vi skriver. Ett exempel från Pettersson (2005:159) är ordet *tid* som i ett och samma brev från 1539 ses stavat på fyra olika sätt; *tjdh*, *tiidt*, *tiidh* och *tiid*. Standardiseringsutvecklingen har alltså, enligt Pettersson (2005:157), gått från att man stavade som man tyckte det lät till att man stavar enligt den normativa ordlistan.

1.1. Bakgrund

Bakgrunden till denna uppsats är mitt intresse för förändringar i språket ur ett historiskt perspektiv, och just ortografin är ett konkret sätt att studera vad som förekommer i skriftspråket i relation till den språkliga normering som fanns att tillgå vid samma tid. Det som är intressant med ortografin är ju att den i vår tid är så strikt reglerad att vi inte kan tänka oss stavningen som godtycklig, vilket den faktiskt var en bra bit in på 1700-talet. Just dubbelteckning diskuterades mycket under 1700-talet, framför allt huruvida man skulle dubbelteckna (geminera) vokalen eller konsonanten. Rekommendationer vad gäller stavningsmönstret var 1703 års bibelöversättning och 1734 års lag. Bibelortografin uppfattades som inkonsekvent och föråldrad av många (Santesson 1986:3). 1734 års lag avvek delvis från bibelortografin, och kom att bli ett språkligt föredöme. Varken bibeln eller lagboken var ju normerande på det sättet att de gav entydiga regler, utan var rättesnören i tillämpad form, menar Santesson (1986:5). Framför allt var bibeln och lagboken förebilder för enkelteckning, som här tillämpades i stor utsträckning.

Teleman (2002:113) förklarar att dubbla konsonanter mellan vokaler aldrig ifrågasattes. Förmodligen var det så för att samma regel finns i latinet, där dock inte konsonant i ordslut dubbeltecknas, vilket kanske gjorde frågan om dubbla slutkonsonanter svårare. I bruket tolererade oböjliga ord (som orden i min undersökning) enkel slutkonsonant, medan andra ord inte gjorde det (t.ex. *up* och *at* men inte **ul*). Om ordet inte blev dubbeltydigt kunde enkelteckning fungera, men annars inte. Ordslut på *<m>* och *<n>* accepterades med enkelteckning (*kom*, *men* etc.) men inte t.ex. *kys* för *kyss* eller *rok* för *rock*. Teleman (2002:114 ff) nämner också en del aktörer i stavningsdiskussionerna. Författaren, läkaren och naturforskaren Urban Hjärne t.ex. förespråkade vokalgeminering i sin skrift *Orthographia Svecana* 1716, men uteslöt för den skull inte konsonantgeminering för att markera kort vokal, som i *hatt* och *fatta*. En som motsatte sig vokalgeminering och debatterade med Hjärne var Jesper Swedberg, som vid sekelskiftet förespråkade konsonantfördubbling. Swedberg var teologie doktor, biskop och rektor för Uppsala universitet, och han sammanfattade sin åsikt i *Schibboleth*, *Swenska språkets rycht och richtigkeit*, som kom ut 1716. Språkforskaren och universitetsrektorn Johan Ihre

var emot vokalgeminering, men menade att man ändå måste markera kort vokal. Ihres föreläsningar om svenska språket kom ut 1745, och i dem förespråkar han en etymologisk stavningsprincip men hänvisar också till bruket ”sådant som det i hederligare hus talas, och av lärt folk allmännerligare skrives” (Holm, u.å). Språkforskaren och den produktive författaren Abraham M. Sahlstedt menade också att konsonantgeminering skulle användas. På Vetenskapsakademiens uppdrag gav han ut en svensk ordbok 1773. Även Skaralektorn Sven Hof var förespråkare för konsonantfördubbling, även om han egentligen tyckte att man borde ha separata tecken för lång och kort vokal. Då han inte ansåg det vara praktiskt genomförbart, föreslog han i stället konsonantgeminering. Hof gav 1753 ut skriften *Swänksa språkets rätta skrifsätt*.

Lillemor Santesson (1986:3) menar att det fanns en viss grad av standardisering på 1700-talet i och med att vissa ord var fria från ortografisk variation, t.ex. *men*, *hwad*, *om* och *han*. Andra ord, däremot, visade stor variation i bruket, som *göra* / *giöra* eller *ske* / *skie*. Santesson undersökte 1986 dubbelteckning av ett antal korta, oböjliga ord i texter som skrivits före 1743 och som sedan trycktes om på Salvius tryckeri 1743-1771. Santesson fann (1986:168), innan omtryck av Salvius, som faktiskt ändrade stavningen till företrädesvis enkelteckning i sina tryck, att *till*, *vill* och *skall* dubbeltecknades till 90%, *dess* och *upp* dubbeltecknades till 70% och *ett*, *mitt* och *sitt* bara dubbeltecknades till 40% i dessa texter. Tryckaren Salvius hade en nyckelroll i ortografins standardisering, anser Santesson, som menar att Salvius som ansvarig för tryckningen marknadsförde teoretikernas idéer (1986:301). Under 1750- och 60-talet stod t.ex. Salvius för en tredjedel av allt tryck, enligt Teleman (2002:180), som vidare anser att Leopolds stavningsavhandling, utgiven av Svenska Akademien 1801, lade grunden till den moderna ortografin (2003:77). Därför ägnas lite plats i denna undersökning åt en beskrivning av Svenska Akademien och av Leopolds avhandling, vilka haft en väsentlig roll i stavningens historia. Jag vill också ägna utrymme åt Sahlstedts ordbok, eftersom den föregick Leopolds stavningsavhandling, och slutligen nämns också det nordiska rättstavningsmötet 1869, eftersom det i princip avslutar diskussionen om final dubbelteckning.

1.2. Syfte och frågeställningar

Syftet med uppsatsen är att undersöka bruket av enkel- respektive dubbelteckning i enskilda tidningstexter och hos enskilda skönlitterära författare med början på 1600-talet och fram till mitten av 1800-talet. Eftersom det på Göteborgs Universitet finns en stor textdatabas med korpusar av olika genrer över tid (spraakbanken.gu.se) är det möjligt att söka på enskilda stavningsdrag i olika korpusar och jämföra resultaten. Min undersökning av stavning (ortografi) är begränsad till ett drag, nämligen dubbelteckning, som är ett av de drag där bruket finns noga beskrivet och motiverat i Leopolds stavningslära. Vidare gäller undersökningen valet av enkel- respektive dubbelteckning i ordslut i ett antal oböjliga, enstaviga ord med kort vokal. Santesson (1986) har undersökt dubbelteckning av ett antal korta, oböjliga ord i texter som skrivits före 1743 och som sedan trycktes om på Salvius tryckeri 1743-1771, och jag har valt samma ord, nämligen *till*, *vill*, *skall*, *dess*, *upp*, *ett*, *mitt* och *sitt*. Jag har lagt till *att*, eftersom det finns nämnt som ett av de ord Nordiska stavningsmötet 1869 ville återinföra enkelteckning på.

Mina frågeställningar är följande:

- ⤴ Hur såg bruket av enkel- respektive dubbelteckning ut i olika textgenrer under 1700- och 1800-talet?
- ⤴ Hur förhåller sig bruket till de standardiseringsförsök som gjorts när det gäller den svenska ortografin, framför allt under 1700- och 1800-talet?

2. Områdesöversikt

Nedan följer en beskrivning av faktorer som påverkade stavningsdebatten under 1700-talet och 1800-talet; Sahlstedts ordbok 1773 (2.1), Svenska Akademiens instiftande 1786 (2.2), Leopolds stavningsavhandling 1801 (2.3), andra faktorer som påverkade språket (2.4) och slutligen det nordiska rättstavningsmötet 1869 (2.5).

2.1. Sahlstedts ordbok 1773

Teleman anför att standardisering var ett uttalat mål under frihetstiden med början på 1730-talet (2002:69). Standardisering skulle i sin utopiska form betyda ett ett-till-ett-förhållande mellan uttryck och innehåll, vilket ju i princip skulle utesluta all innehållsvariation, som polysemi (att ett ord har flera betydelser), homonymi (att två ord låter lika/ ser lika ut men har olika betydelser) och synonymi (att flera ord har ungefär samma betydelse). Detta förhållande mellan uttryck och innehåll, menar Teleman, är i praktiken omöjligt, eftersom inte varje innehåll i språket skulle kunna ha ett eget uttryck. Man måste dock ändå sträva mot detta ideal eftersom språkbrukarna måste förstå varandra, och alltså vara ganska överens om betydelsen av varje specifikt uttryck.

Vetenskapsakademien instiftades 1739, och deras handlingar utgavs på svenska. Sahlstedt gav ut *Swensk Ordbok* 1773, vilken var sanktionerad av Vetenskapsakademien, anför Teleman vidare (2002:69 ff), och avslutade språkvårdsarbetet under frihetstiden. Ordboken blev långvarigt betydelsefull som ”rikslikare” för stavningen, menar Teleman. Sahlstedt ville inte ta med dialektord eller utpräglade facktermer, och inte heller äldre, icke samtida förekommande ord eller plumpa ord. Han ville nog på detta sätt indirekt påtala vilket ordförråd som var rekommenderat. Ordboken, som sedan låg till grund för Leopolds stavningsavhandling, finns att tillgå digitalt. Den har ordförklaringar skrivna på latin, vilket Sahlstedt själv förklarar med att han vill ”kunna uttrycka rätta meningen af orden, och göra den begriplig för Folk, som icke förstå vårt Språk” (Sahlstedt 1773:11). Sahlstedt menade att latin var vetenskapens och konstens språk, och det språk ”som med alla Folkslag i werlden äro gemensame”. Att förklaringarna är skrivna på latin innebär ju alltså att de svenska läsarna förväntades kunna latin. Under den gustavianska tiden (1772-1809) minskade intresset för standardisering, avslutar Teleman, eftersom det fanns normer i det offentliga skriftspråket, och fokus låg i stället på att formulera regler och orsaker till bruket.

2.2. Svenska Akademiens instiftande 1786

Följande beskrivning av Svenska Akademiens inrättande och uppdrag (2.2) samt bakgrunden till Leopolds stavningsavhandling (2.3) är hämtad från Lomans kapitel i Allén et al 1986.

Svenska Akademien instiftades den 5 april 1786, med målet att konstruera en svensk ordbok och en grammatik. I stadgarna stod att man skulle arbeta med svenska språkets renhet, styrka och höghet. Kungen, Gustaf III, inspirerades av franska Akademiens paragrafer, och hur stadgarna skulle tolkas stod nog inte klart för alla. Loman berättar att i ett inledningstal av Anders von Höpken sades att Akademien skulle normera och förbättra med utgångspunkt från det språk som redan användes. Gustav III själv, försökte i sitt tal precisera renheten i språket. Han betonade vikten av att tala ett rent språk, och menade att ett förtydligande av ordens betydelser underlättar språkanvändningen inom vetenskap, förvaltning och lagstiftning. Han pratade också om svenska språkets styrka och menade då manlighet och oeftergivlighet, och von Höpken menade att styrkan är att språket bevarats trots alla yttre förändringar genom tiderna. Ett av Gustav III:s uppdrag till Svenska Akademien var att instifta lagar för språket. Adlerbeth formulerade den hållning som kom att präglade akademiens fortsatta arbete, nämligen att språkets brister inte märks förrän språket nått en viss mognad, med hjälp av bl.a. konst och vetenskap, och det är då man bör formulera de regler som redan finns i det allmänna bruket, de regler som undermedvetet uppkommit hos användarna genom övning och vana. På denna tanke byggde det som blev Svenska Akademiens första större uppdrag, en reglering av svensk stavning. Det började 1787 med ett beslut om att starta ett ordboksarbete. Akademien enades om att ordboken skulle ha ett normativt syfte, genom att redovisa variationer i bruket och även påtala avvikelser från reglerna. Som utgångspunkt hade man Sahlstedts ordbok från 1773 och Botins grammatiska arbete ”Svenska språket i tal och skrift” från 1777. Ordboksredaktionen brottades dock med svårigheter, och Leopold blev så småningom ansvarig för det fortsatta arbetet. Han upphörde med detta efter 1814, och Loman anför att ”ordbokstanken” sedan ”förde en skentillvaro i över 20 år”. Inte

förrän efter åtskilliga turer kom arbetet med det som nu är SAOB igång igen på slutet av 1800-talet.

2.3. Leopolds stavningsavhandling 1801

Här följer en bakgrund till hur stavningsavhandlingen kom till (2.3.1) samt en sammanfattning av hur regler för dubbelteckning beskrivs i avhandlingen (2.3.2).

2.3.1. Bakgrund till stavningsavhandlingen

Svenska Akademien insåg att allmänheten förväntade sig att få vägledning från dem vad gällde stavningen och skrivsättet. Arbetet med stavningen kom igång 1798, då Carl Gustaf Leopold tog på sig att skriva en avhandling om stavning med Akademiens bistånd. Den trycktes 1801 i Akademiens handlingar som *Afhandling om svenska stafsättet*. Leopold var angelägen om att få med Akademiens åsikter både i principer och i enskilda frågor. Man får anta att de i stavningsavhandlingen många förekommande undantagen från reglerna ofta berodde på Akademiens önskemål. En annan bidragande orsak var det faktum att hänsyn måste tas hänsyn till bruket, och då var det lättare att motivera ett antal undantag än att ändra på en redan etablerad stavning. Bruket var alltså grundläggande, och för att inte äldre verk som tidigare varit mönsterexempel skulle ge ett gammalt intryck, gjordes inga nya stora förändringar. Man försökte i stort sett följa stavningen i 1734 års lag, traditionen från Ihre och Sahlstedt och till stora delar Sahlstedts *Swensk ordbok* från 1773. En skillnad från ortografin i Sahlstedts ordbok var att Leopold dubbeltecknade slutkonsonanten i *dess, ett, att, upp* och *till* medan de hos Sahlstedt står med enkelteckning.

Stavningsdiskussionerna under 1800-talet rör sig faktiskt mest om antingen kritik eller försvar för Leopolds stavningslära. Fram till 1906 års rättstavningsreform stod sig dock Leopolds stavningsförslag förvånansvärt bra. Leopold och Akademien fick också hjälp av C.J.L. Almqvist som skrev *Swensk Rättstafningslära* 1829. Den sammanfattade Leopolds stavningsavhandling med exempel i form av läs- och

skrivövningar. Almqvist var inte medlem i Svenska Akademien men skönlitterär författare, lärare och sedermera rektor, och hans rättstavningsslära spreds i de svenska skolorna (Pettersson, 2005:165). På baksidan av skriften tackade Svenska Akademien honom för en tjänlig lärobok såsom ”innehållande i god ordning framställda, genom väl valda exempel upplysta, samt rätt användbara Reglor” (Loman, 1986:36).

2.3.2. *Beskrivning av dubbelteckning i Leopolds avhandling*

Nedan kommer en närmare beskrivning av en del av innehållet i Leopolds avhandling, som publicerades i första delen av Svenska Akademiens handlingar från år 1796. Avhandlingens huvudområde är konsonanternas fördubbling, men den behandlar också den växlande stavningen mellan <o> och <å> samt mellan <e> och <ä>, och ett avsnitt ägnas åt hur främmande ord ska stavas. Här nedan presenteras en mer ingående redogörelse för Leopolds resonemang kring dubbelteckning av konsonanter, utifrån hans avhandling.

Leopold ställer inledningsvis en fråga om när dubbeltecknad konsonant är nödvändig och ställer sedan upp sex olika typer av konsonantfördubbling. Därefter ger han en förklaring till varje ställningstagande (Leopold, 1801:22). Listan nedan är en sammanfattning av Leopolds åsikter om olika typer av konsonantfördubbling.

- I ”korta slutstavelser av dubbelt ljud” (t.ex. *ätit*, *lagar*) är dubbeltecknad konsonant onödigt. Stavelsens natur är att ljuda dubbel (alltså behövs ingen dubbelteckning).
- I ”monosyllaber och långa stavelser av dubbelt ändelseljud där samma konsonant slutar ordet” (t.ex. *lott*, *hopp*) är dubbeltecknad konsonant nödvändig, eftersom konsonanten inte kan få dubbelt ljud på annat sätt. Undantag är <m>, <j> och <x> samt de undantag för <n> som redan finns i bruket.
- I ”sammansättningar med två ord” (t.ex. *natt-vak*, *upp-lyfta*) behövs dubbelteckning.
- ”Mellan två vokaler när ljudet är dubbelt” (t.ex. *sätta*, *finna*) behövs dubbelteckning.

- I ”sammansättning med nominala/ verbala slutändelser” (t.ex. käbbla, sluttning) behövs dubbelteckning.
- När ”dubbelt ljud följes av annan konsonant inom samma stavelse” (t.ex. fält, kort, prakt) menar Leopold (1801:82) efter en utförligare diskussion att ”av två olika konsonanter i samma stavelse ljuder den första av sig självt dubbel”, utan att behöva tvåskrivas. Det finns dock undantag.

I inledningen till avhandlingen fastslås ortografins principer. Leopold anger språkets genius (regler) i första hand, och sedan skrivbruket. Om bruket skulle vackla tillämpas etymologin, dvs. ordens släktskap (Teleman 2002:108). Det märks tydligt att Leopold utgår från bruket när han förklarar varför vissa slutljud inte dubblas medan andra gör det. Han måste ha utgått ifrån att det ska finnas regler för allt, och det som inte går att införliva i en regel måste ses som undantag. Härpå följande förklaring till hur <m> ibland dubbeltecknas och ibland inte gör det, kan verka som en sådan, svårkonstruerad förklaring. Det är inte helt enkelt att följa Leopolds resonemang.

Leopold menar att det finns tre slutljud som ”af sig sjelf” är dubbla, <m>, <j> och <x> (Leopold 1801:56). Han menar att <j> och <x> är av naturen dubbla ljud, eftersom de aldrig behöver dubbeltecknas efter kort vokal (jämför t.ex. *haj*, *heja*, *yxa*, *vax*). Ljudet <m> är också av naturen dubbelt. Det behöver t.ex. aldrig dubbeltecknas i *fram*, *kam* och *stam*. Undantag för konsonanten <m> är 24 ord med långa (dubbla) vokaler, (t.ex. *lam*, *ram*, *kram* och *tam*) där <m> enligt Leopold ljuder enkelt för att vokalen är lång. Jämför man med andra ”i sig själva långa” konsonanter, så förekommer inga ord med lång vokal före <x> eller före <j>. Om konsonanten är enkel måste den fördubblas om vokalen är enkel, dvs. kort, vilket gäller mellan vokaler (*komma*, *hemma*). Ett undantag är nomina på dom-, t.ex. *domare*, *omdöme* och *egendomar*, som trots detta har enkelteckning. Enligt Leopold är alltså <m> ett av naturen dubbelt ljud, trots diverse undantag. <n> kallar han däremot inte för en av naturen dubbel konsonant, även om många ord som *han*, *hon* och *den* inte har fördubblad slutkonsonant. Detta förklarar Leopold med att dessa är undantag, och bruket (av dubbel konsonant) är vanligare än undantagen.

När det gäller dubbelteckning av konsonant framför annan konsonant preciserar Leopold regler för stavelsernas slut, ”stafbyggnadsgrunden”, och skiljer

på en ”skrif-stafvelse” och ”grundstafvelse”. Loman (1986:27) förklarar att Leopold inte vill ändra den vanliga stavelseuppdelningen i skrivreglerna (skrif-stafvelserna), utan han menar att ”grundstafvelsen” ligger djupare i språkssystemet och följer andra regler. En fonetisk regel, enligt Leopold, kan användas för att förklara dubbel- respektive enkelteckning efter vokal och före konsonant. Regeln skulle tillämpas så att de konsonanter som skulle kunna utgöra ett ordslut tillhör föregående stavelse, medan resterande förs till ändstavelsen. Ordet *svartna* skulle alltså uppdelas i *svart-* och *-na*, eftersom *-rt* är ett ordslut men inte *-rtn*. *Gjorde* skulle då delas *gjord-e*. Med denna regel kunde Leopold sedan lättare förklara varför ingen särskild längdmarkering behövs på konsonant före annan konsonant. Dock tillkommer här som överallt annars åtskilliga undantag, som Leopold ibland förklarar med hänsyn till bruket eller ögat, och ibland väljer att inte alls förklara (Loman 1986:28). Återigen verkar Leopold ha gått balansgång mellan bruket, viljan att förenkla och risken att kanske göra sig oense med Akademien och dem som ansågs vara förebilder vad gäller språkanvändningen och ortografin.

2.4. Faktorer som påverkade språket under 1800-talet

Teleman (2003:12 ff) framhåller några aspekter av samhällsförändringen under 1800-talet som påverkade det svenska språket och språkbruket. Jag ska här återge lite av hans resonemang, för att ge en bild av tidsperioden.

År 1842 infördes allmän folkskola i Sverige, vilket successivt innebar att kvaliteten på skolorna över landet blev mer jämn. Den gamla latinskolan byttes ut mot gymnasier och läroverk. Den obligatoriska folkskolan fick som huvuduppgift att lära eleverna att läsa och skriva svenska, och för första gången blev svenskan ett erkänt undervisningsämne. På så sätt blev latinet mindre dominerande. På 1700-talet lärde sig de flesta i Sverige att läsa i kyrkans regi, och under 1800-talet blev de flesta svenskar också skrivkunniga. Eftersom gymnasiet framför allt tillhandahölls för adelns barn, inrättades för böndernas ungdomar från 1870-talet folkhögskolor, där man betonade samhällskunskap och naturvetenskap, allt för att påskynda

lantbrukets modernisering. Under första delen av 1900-talet stabiliserades skolväsendet, och på 1960-talet fick Sverige en nioårig grundskola.

Urbaniseringen, som började under andra delen av 1800-talet, påverkade språkutvecklingen. Av ett diagram hos Teleman (2003:15) kan man utläsa att över 90% av befolkningen bodde på landsbygden vid 1800-talets början, men vid mitten av 1900-talet bodde mindre än 20% där, och man ser att folk fortsatte flytta till tätorterna även efter det. Kommunikationerna förbättrades och människor blev mer rörliga. Under andra delen av 1800-talet växte också folkrörelserna sig starka. Partiväsendet utvecklades efter att ständsriksdagen upplöstes på 1860-talet, och efter ytterligare ett par decennier utvecklades både frikyrkorörelsen, nykterhetsrörelsen samt arbetarrörelsen, idrottsrörelsen och böndernas intresseorganisationer. Massmediernas utveckling började under 1700-talet med ett fåtal tidskrifter men sedan kom tryckfrihetsförordningen 1809, och tillsammans med det förbättrade skolsystemet, urbaniseringen och ett ökat välstånd tog bok- och tidningsproduktionen fart under 1800-talets andra hälft. Teleman (2002:177) menar att tre miljöer som hade betydelse för standardiseringen av språket var universiteten som deltog i språkdebatten, vetenskapsakademierna och tidskrifterna, som blev ett mer offentligt diskussionsforum.

1800-talet kallas ibland för nationalismens århundrade. Ämnen som geografi, modersmål och historia i skolorna bidrog till medvetenhet om nationen även bland unga, nationalsången och flaggan blev viktiga symboler och Heidenstam blev kallad nationalskald (Teleman 2003:28). Almqvist definierade svenskheten som förmågan att resa sig trots fattigdom och att kunna avstå rikedom för det allmänna bästa i *Den svenska fattigdomens betydelse* 1838. Det uppstod också en skandinavisk rörelse vid 1800-talets mitt, och man arbetade för ett närmande av de nordiska länderna. Ett utslag av detta var det nordiska stavningsmötet 1869. Efter unionsupplösningen med Norge 1905 dämpades dock det skandinaviska intresset från Sveriges håll.

2.5. Det nordiska rättstavningsmötet 1869

Stähle (1970:5) beskriver hur nordiska föreningar bildades 1865 i Norge, Sverige och Danmark. Som en följd av skandinavismen träffades representanter med hög fackkunskap från Norge, Danmark och Sverige på det nordiska rättstavningsmötet 1869 (Loman 1986:102). Målet var att de nordiska ländernas ortografiska system skulle närma sig varandra med samnordiskhet och större ljudenlighet som princip, fortsätter Loman. Det säger sig självt att principerna lika gärna skulle kunna öka skillnaderna i stället, om man t.ex. lyssnar på den princip som Hazelius formulerade som ”riktigheten måste nödvändigtvis ställas i första rummet” (Stähle 1970:8). Beslut om åtgärder togs på mötet, och skulle genomföras i etapper. Vad gäller den svenska stavningen, bestämde man enligt Stähle (1970:12) att en första avdelning av förslag skulle genomföras genast. Dessa gällde att inskränka bruket av <e> som tecken för ä-ljudet och <o> som tecken för å-ljudet. Tecknet <w> skulle bytas mot <v>, <q> mot <k>, <th> mot <t> och <f> mot <s>. Vidare skulle konsonantgemining (fördubbling av medljudstecken) avskaffas framför böjningsändelse på <d> eller <t>, <ck> skulle användas i stället för två <k>, oriktig sammanskrivning av ord undvikas och främmande ord skulle skriva på inhemskt vis. Den gotiska bokstavsformen byttes också mot den latinska. Genomförandet av dessa förändringar gjordes, men gick faktiskt inte särskilt fort, trots Hazelius skriftliga förklaringar och förtydliganden efter mötet.

Det fanns också en andra avdelning med förslag, som var något mer omtvistade. Några punkter hade att göra med utbyte av <fv> och <f> mot <v> och <x> mot <ks>, men den sista punkten, som är mest intressant ur dubbelteckningssynpunkt, handlar om att avskaffa konsonantfördubblingen i orden *att*, *till* och *upp*. Hazelius, som sammanfattade mötets synpunkter och förslag efteråt, kommenterar denna punkt på följande sätt:

Hvad [...] förslaget angår, har man ansett, att de nämnda orden i fråga om slutljudets teckning böra behandlas i likhet med *in*, *än*, *men* och några andra. Dessa hafva befriats ifrån den tunga skruden af tvänne *n*, enär den samma i följd af deras täta förekomst funnits nog besvärlig, och man icke trott några synnerliga olägenheter skola uppstå därigenom, att själfljudets korthet lemnades obetecknad i så ständigt återkommande ord. Alldeles samma skäl kunna gälla om *at*, *til*, *up*, hvilka för öfrigt icke länge sedan så skrefvos och endast med svårighet förmåtts emottaga de dubbla tecknen.

(Hazelius 1870:162)

Det verkar alltså vara den rika förekomsten av dessa korta, oböjliga ord som var orsaken till att de föreslogs kunna ”befrias från” tyngden av två likadana konsonanter. Inget av dessa ord är ju heller tvetydigt, och de kan alltså inte misstolkas. Ståhle (1970:14) hävdar att eftersom många äldre personer vid denna tid tyckte enkelstavningar var naturliga, skulle regeln kanske gått att genomföra då, men av någon anledning hände det aldrig. Man enades i stället senare om huvudregeln att konsonantljud (utom *n* och *m*) dubbeltecknas i slutljud efter vokal i tryckstark ställning.

3. Material och metod

Mitt material består i huvudsak av tre olika korpusar. De korpusar jag har valt att analysera är Kubhist och Nysvenska i Språkbanken samt ett urval romaner från Projekt Runeberg, som är en databas med klassisk nordisk litteratur.

- Kubhist är en större samling med tidningstexter i Språkbanken. Den innehåller 82 korpusar från 21 olika tidningar mellan åren 1740 och 1920. Den sammanlagda storleken på korpusarna är 1 076 miljoner token.
- Nysvenska är en samling som ligger under Fornsvenska textbankens material i Språkbanken. Under Nysvenska finns flera korpusar, varav jag använt två, den som kallas ”Nysvenska, övrigt” och ”Dalin: then swänska argus”. I ”Nysvenska, övrigt” finns enskilda författares texter skrivna från slutet av 1500-talet till 1800-talet. Denna korpus storlek är 344 590 token och här ingår författarna Vasa, Gyllenhielm, Horn, Hjärne, Columbus, Spegel, Stålhammar, Runius, Gyllenborg, Högström och Qvirsfeld. Korpusen ”Dalin: then swänska argus” innehåller bara Dalins texter, och storleken på korpusen är 260 093 token

- Projekt Runeberg är en svensk elektronisk databas med klassisk nordisk litteratur. Härifrån har jag hämtat enskilda OCR-lästa texter av författarna Forsskål, Älf, Paykull, Silverstolpe, Cederborg, Ruda, Tavastjerna och Strindberg.

Korpusar har valts från två olika genrer. Först valdes korpusar från enskilda författare, som sorterats utifrån året för publikationen av den text som sökningarna gäller. På det sättet kan man dels se varje författares val av enkel- respektive dubbelteckning, dels notera om användningen skiljer sig beroende på när publikationerna utgivits. Samtliga författare, texter och födelseår samt publikationsår finns i bilaga 3. Sedan valdes tidningskorpusen Kubhist, för att den innehåller en mängd olika tidningar och deras upplagor i tioårsperioder. Jag har i detta fall gjort uppdelning av tidningarna i tabellform, för att se om tidningarna var mer överens om stavningsbruket än de enskilda skönlitterära författarna. Dessutom kan man studera varje enskild tidnings användning av enkel- respektive dubbelteckning, och se utvecklingen över tid. En fullständig tabell över samtliga tidningar i korpusen Kubhist finns i bilaga 2. Korpusen Kubhist är stor, 1 076 miljoner token (ord), och maskininläst från frakturstil, så den innehåller tyvärr en del fel på grund av detta, men jag har så gott det går tittat på enskilda sökningarna om jag misstänkt att något är felaktigt, och som helhet tror jag inte felinläsningar är något stort problem vid undersökningarna av just dessa dubbelteckningar.

I denna uppsats jämför jag bruket av nio enstaviga ord med två olika stavningsvarianter i skönlitterära texter och tidningstexter från slutet av 1500-talet och fram till 1900-talet, med fokus på 1700- och 1800-talet. De nio orden som undersökts är *till*, *vill/will*, *skall*, *dess*, *upp*, *ett*, *mitt*, *sitt* och *att* med dubbelteckning som ovan och med enkelteckning (*til*, *vil/wil*, *skal*, *des*, *up*, *et*, *mit*, *sit* och *at*). Just dessa ord undersöks för att de var oböjliga och vanligt förekommande i skrift. Som enkeltecknade är inget av orden, förutom *skal*, dubbeltydiga, och även de personer som förespråkade dubbelteckning på enstaviga ord med kort vokal kunde göra undantag för sådana här oböjliga funktionsord som hjälpverb och prepositioner.

Metoden består av utökade sökningarna med Korp (Språkbankens konkordansverktyg, Borin 2012) på två (eller i förekommande fall fyra)

stavningsvarianter av de nio orden i kubhist och nysvenska. De enskilda textfiler som importerades från Projekt Runeberg kopierades in i ett vanligt ordbehandlingsprogram, och träffarna räknades för hand. Även träffarna i korpusen Nysvenska räknades för hand på varje enskild författare/varje verk, eftersom korpusen inte går att dela upp i enskilda verk. Det var därför ganska tidskrävande att identifiera var träffarna till respektive författare slutade och nästa tog vid. När alla träffar på enkel- respektive dubbelteckning var identifierade räknade jag ut procentandelen dubbelteckning av samtliga träffar på respektive ordpar (t.ex. att/at). I korpusen Kubhist finns varje tidning indelad i decennium under statistikfliken, vilket gjorde det lättare att räkna ut andelen dubbelteckning i procent av samtliga träffar på ordparet i respektive decennium för varje tidning. Ett förbehåll är att korpusarna är olika stora, framför allt de enskilda författnas, men tendenserna är ändå tydliga. Alla procentsiffror jämförs sedan i tabeller för att tydligare visa i stora drag hur bruket såg ut.

Förutom huvudundersökningen innehåller uppsatsen en liten undersökning av hur stavningen av orden *damm*, *lamm* och *kam* sett ut framför allt under 1700- och 1800-talet. Detta tillägg till huvudundersökningen gjordes för att de två orden *damm* och *lamm*, som idag stavas med dubbelteckning, liksom övriga ord i denna undersökning är enstaviga ord med kort vokal, men de följer inte det mönster som Leopold gjorde till regel. Orden fanns heller inte med som undantag från regeln om enkeltecknat *m* i ordslut. Jag var därför nyfiken på om orden dubbeltecknades redan då, eller om man senare kan hitta något som orsakade en stavningsförändring till dubbelteckning. Som jämförelse tog jag med ordet *kam* som ju stavas med enkelteckning nu, och alltså skulle ha kunnat följa Leopolds regler och behållit samma stavning hela tiden. Jag slog upp orden och jämförde fynden från Sahlstedts ordbok 1773, A.F. Dalins ordbok (1850-53), SAOL 1 1874, SAOL 6 1889 och SAOB. Jag gjorde även en enkel sökning med Korp på orden *lamm*, *damm* och *kam* med enkel- respektive dubbelteckning i korpusen Kubhist, för att se förekomsten av ordens olika stavningsvarianter i tidningstexterna, och därmed jämföra hur det såg ut i bruket.

4. Resultat

Nedan presenteras resultaten, först de enskilda författarnas texter i avsnitt 4.1 och sedan tidningarna i avsnitt 4.2. Resultaten presenteras i tabellform, där siffrorna anger andelen dubbelteckning i procent av alla förekomster av varje ord i aktuell korpus. När procenttalet är noll, betyder det att ordet inte förekommer med dubbelteckning utan bara med enkelteckning hos den aktuella författaren eller tidningen. Är procenttalet däremot 100% förekommer endast dubbelteckning, vilket det t.ex. gör hos flera senare författare.

4.1. Dubbelteckning respektive enkelteckning hos enskilda författare

Nedan presenteras en tabell med de nio tidigast utgivna texterna, och deras förhållande mellan dubbelteckning och enkelteckning. Endast författarnamnet syns i tabellen, samt texternas tryckår (namnen på texterna finns i bil. 2). Ett streck i en ruta i tabellen anger att ordet inte förekom hos författaren i denna korpus.

Tabell 1. Enskilda författare och deras texter, tryckta från 1591 fram till 1732.

Andel dubbelteckning på enskilda ord. Verk i kronologisk ordning.									
Författare	Till	Vill	Skall	Dess	Upp	Ett	Mitt	Sitt	Att
Vasa, A 1591	99,0 %	0,0%	94,4%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	1,8%
Gyllen- hielm 1640	99,6 %	100,0 %	92,8%	8,0%	68,0%	100,0 %	100,0 %	100,0 %	100,0 %
Horn 1657	99,8 %	0,0%	0,9%	0,0%	0,0%	5,3%	2,1%	0,0%	0,1%
Hjärne 1665	97,6 %	100,0 %	100,0 %	1,5%	0,0%	96,5%	100,0 %	100,0 %	100,0 %
Columbus 1675	99,6 %	100,0 %	89,5%	81,3 %	45,4%	94,8%	86,7%	98,0%	19,0%
Spiegel 1680	5,4%	100,0 %	100,0 %	0,0%	0,0%	94,8%	0,0%	1,3%	0,3%
Stålhamma r 1700- 1708	98,6 %	100,0 %	96,5%	98,4 %	0,0%	83,9%	55,3%	94,7%	99,8%
Runius 1710	51,3 %	47,0%	70,0%	57,8 %	100,0 %	90,5%	94,7%	81,0%	74,5%
Dalin 1732	1,0%	100,0 %	55,0%	88,0 %	7,0%	68,0%	90,0%	96,0%	0,4%

Som man kan se så är användningen av enkel- respektive dubbelteckning ganska varierande. Alla författare varierar faktiskt sin användning, och samma författare kan använda nästan enbart dubbelteckning på vissa av orden, som t.ex. Spegel 1680 på orden *vill*, *skall* och *ett*, och sedan nästan enbart enkelteckning på andra ord, som i Spegels fall på *till*, *dess*, *upp*, *mitt*, *sitt* och *att* (*til*, *des*, *up*, *mit*, *sit* och *at*).

En kronologisk genomgång av tabellen visar alltså att Hjärne 1665 nästan bara använder dubbelteckning. I två ord använder han enkelteckning, *dess* och *upp* (*des* och *up*). Som nämnts i inledningen ville Hjärne helst tillämpa vokalgeminering, men eftersom han ändå tyckte det var viktigt att markera vokalens kvalitet, gjorde han det uppenbarligen med dubbeltecknad konsonant i stället (eller samtidigt, jag har ju inte undersökt huruvida Hjärne också tillämpar vokalgeminering i denna korpus). Så här tidigt, på 1600-talet, ser det ut som om bruket av dubbelteckning är vanligare än under 1700-talet. Columbus 1675 har också övervägande dubbelteckning, enkeltecknar bara på *upp* och *att* (*up* och *at*). Spegel 1680 dubbeltecknar alltså som ovan nämnts bara på tre ord, resten har enkelteckning. Stålhammar 1700 dubbeltecknar nästan alla ord, bara en har övervägande enkelteckning, *upp* (*up*). Runius 1710 har också övervägande dubbelteckning i alla ord utom *vill*, men flera ord håller sig till 50% dubbelteckning, vilket innebär att det förekommer en stor variation mellan enkel- och dubbelteckning i texterna. I en och samma mening kan man finna både enkel- och dubbelteckning, t.ex. *att/at*: "[...] om hon hade varit fulare skulle hon hafwa mindre gensträfwighet *att* lämna werlden och beqwäma sig till *at* förnöta sitt lewerne i ett klöster emedan hon ändå wore der till ärnad." (Runius 1710). I citatet ovan dubbeltecknas *till*, men lite längre ner i samma text finns det enkeltecknat, "Riddaren swarade mycke beskiedligen och ödmiukt *til* deras höfligheter" (Runius 1710).

Olof von Dalin 1732 använder till största delen dubbelteckning men använder enkelteckning på de tre orden *till*, *upp* och *att* (*til*, *up* och *at*). Just dessa ord var det ju som det nordiska stavningsmötet ville ändra till enkelteckning långt senare. Kanske är de orden, som Hazelius menade, vanligast förekommande och skulle fungerat lika bra med enkelteckning. Uppenbarligen var Dalin av samma åsikt.

Nedan presenteras en tabell med de elva senare utgivna texterna, och deras förhållande mellan dubbelteckning och enkelteckning.

Tabell 2. Enskilda författare och deras texter, tryckta från 1738 till 1849.

Andel dubbelteckning på enskilda ord. Verk i kronologisk ordning.									
Författare	<i>Till</i>	<i>Vill</i>	<i>Skall</i>	<i>Dess</i>	<i>Upp</i>	<i>Ett</i>	<i>Mitt</i>	<i>Sitt</i>	<i>Att</i>
Qvirsfeld 1738	0,0%	0,0%	0,0%	100,0%	0,0%	0,0%	100,0%	12,5%	0,0%
Gyllenborg 1740	0,0%	90,0%	96,5%	23,8%	10,0%	99,0%	90,5%	94,6%	0,0%
Högström 1747	0,0%	0,0%	0,0%	27,3%	-	0,0%	20,0%	2,7%	0,0%
Forsskål 1759	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	27,3%	0,0%	87,5%	0,0%
Älf 1793	-	100,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%
Paykull 1796	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	50,0%	0,0%	0,0%
Silverstolpe 1801	88,2%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%
Cederborgh 1810	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	0,0%	100,0%
Ruda 1828	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
Tavastjerna 1860	100,0%	100,0%	0,0%	100,0%	100,0%	100,0%	0,0%	100,0%	100,0%
Strindberg 1849	100,0%	100,0%	0,0%	0,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Från att dubbelteckningen övervägt hos alla författare fram till 1732 blir det en tydlig vändning med författarna mellan 1738 och 1796, som alla väljer nästan enbart enkelteckning. Qvirsfeld 1738 t.ex. använder enkelteckning på nästan alla ord, endast på *dess* och *mitt* använder han dubbelteckning. Gyllenborg 1740 använder dubbelteckning mer, på fem ord, men de fyra författarna Högström 1747, Forsskål 1759, Älf 1793 och Paykull 1796 har sammanlagt bara övervägande dubbelteckning på två ord, en träff på *sitt* och en träff på *vill*.

Man kanske kan tänka sig att ortografin i 1703 års bibelöversättning och kanske ännu mer 1734 års lag påverkade författarna. Santesson (1986:5) nämner ju att 1734 års lag kom att bli ett språkligt föredöme. Som tidigare nämnts hade Salvius som tryckare förmodligen en framträdande roll i standardiseringsprocessen, då han stod för en tredjedel av allt tryck under 1750- och 1760-talet. I texter han tryckte om ändrade hans tryckeri tidigare dubbelteckning till enkelteckning, och valde företrädesvis enkelteckning i sina tryck. Inte heller Salvius var dock helt konsekvent, menar Santesson, utan använde mest konsekvent enkelteckning på de ord som redan tidigare hade högst andel enkelteckning (*till*, *vill* och *skall*). Kanske

kan man se något av detta i tabellen ovan. Högström och Forsskål är faktiskt tryckta hos Salvius, och båda har mest enkelteckning på *till*, *vill* och *skall*. Däremot kan jag inte finna att Älf eller Paykull har någon koppling till Salvius.

De fem författarna tryckta från 1801 till 1849 har övervägande eller helt och hållet dubbelteckning på de flesta ord. Silverstolpe har 1801 enkelteckning på fyra ord; *ett*, *mitt*, *sitt* och *att*, i övrigt dubbelteckning. Övriga författare i tabellen, dvs. Cederborgh, Ruda, Tavastjerna och Strindberg, använder endast dubbelteckning. Tabellen över just dessa texter visar en tydlig förändring i stavningen av konsonant efter kort vokal (i oböjliga ord) efter år 1800.

4.2. Dubbelteckning respektive enkelteckning i tidningar på 1700-talet och 1800-talet

I bilaga 1 finns hela resultatet av användandet av dubbelteckning i procent för varje enskild tidning i korpusen Kubhist. Det rör sig om totalt 21 olika tidningar med upplagor uppdelade i årtionden. De flesta tidningar omfattar mellan två och fem årtionden under 1800-talet, och samtliga av dessa tidningar använder övervägande dubbelteckning på alla ord i tabellen, i de flesta fall över 90% dubbelteckning. Resultatet visar ganska tydligt att dubbelteckning finalt i enstaviga oböjliga ord med kort vokal är allmänt vedertaget under åtminstone senare delen av 1800-talet i de förekommande tidningarna.

Nedan visas tre tabeller där övergången till dubbelteckning illustreras tydligt eftersom det i de tre tidningarna Fahlu weckoblad, Post- och inrikes tidningar samt Stockholmsposten (alla från korpusen Kubhist) finns textmaterial från slutet av 1700-talet och in på 1800-talet.

Tabell 3. *Fahlu weckoblad mellan år 1780 och 1820.*

Andel dubbelteckning på enskilda ord.									
Årtionde	<i>Till</i>	<i>Vill</i>	<i>Skall</i>	<i>Dess</i>	<i>Upp</i>	<i>Ett</i>	<i>Mitt</i>	<i>Sitt</i>	<i>Att</i>
1780	2,0%	8,1%	0,0%	23,1%	20,0%	3,2%	20,8%	13,0%	2,3%
1790	0,2%	1,4%	3,7%	13,5%	7,5%	1,0%	9,8%	3,5%	0,4%
1800	6,0%	24,0%	27,0%	13,8%	15,6%	6,9%	40,9%	24,2%	6,8%
1810	55,0%	71,5%	72,5%	15,3%	60,6%	68,0%	81,7%	89,5%	60,0%
1820	98,0%	95,0%	100%	1,6%	69,7%	82,8%	94,6%	98,6%	97,4%

Tabell 4. *Post- och inrikes tidningar mellan år 1770 och 1860.*

Andel dubbelteckning på enskilda ord.									
Årtionde	<i>Till</i>	<i>Vill</i>	<i>Skall</i>	<i>Dess</i>	<i>Upp</i>	<i>Ett</i>	<i>Mitt</i>	<i>Sitt</i>	<i>Att</i>
1770	0,0%	1,0%	0,0%	1,7%	5,7%	0,4%	54,6%	14,0%	2,4%
1780	0,0%	22,1%	18,9%	3,3%	5,2%	1,0%	20,0%	3,0%	2,5%
1790	0,1%	81,5%	97,8%	0,7%	5,9%	0,7%	11,4%	2,2%	0,2%
1800	81,0%	73,4%	97,1%	6,5%	81,1%	78,2%	57,8%	81,3%	80,0%
1810	95,2%	70,3%	97,0%	12,2%	86,1%	83,0%	55,8%	97,1%	97,3%
1820	96,4%	77,8%	96,2%	14,8%	91,3%	87,0%	71,2%	98,2%	97,9%
1830	99,3%	96,2%	99,0%	78,4%	96,6%	97,1%	91,4%	99,7%	99,5%
1840	99,5%	98,1%	98,6%	91,1%	99,5%	97,5%	91,5%	99,6%	99,5%
1850	99,3%	97,5%	95,6%	92,4%	99,4%	97,2%	87,8%	99,5%	99,2%
1860	99,5%	98,4%	96,2%	95,2%	99,6%	98,0%	81,8%	99,6%	99,2%

Tabell 5. *Stockholmsposten mellan år 1770 och 1830.*

Andel dubbelteckning på enskilda ord.									
Årtionde	<i>Till</i>	<i>Vill</i>	<i>Skall</i>	<i>Dess</i>	<i>Upp</i>	<i>Ett</i>	<i>Mitt</i>	<i>Sitt</i>	<i>Att</i>
1770	0,5%	18,0%	25,4%	5,1%	17,1%	1,1%	31,0%	14,9%	0,4%
1780	0,4%	14,1%	23,3%	2,2%	8,3%	0,9%	25,4%	21,0%	0,3%
1790	0,1%	11,6%	13,1%	29,7%	4,9%	0,9%	15,6%	10,5%	0,3%
1800	79,9%	67,5%	73,9%	33,6%	81,5%	75,5%	63,7%	85,1%	78,0%
1810	97,9%	88,3%	95,1%	26,0%	94,0%	91,0%	82,4%	99,0%	99,0%
1820	98,5%	94,7%	98,0%	72,3%	95,9%	96,0%	91,6%	99,8%	99,4%
1830	99,5%	99,9%	99,2%	92,3%	99,2%	97,5%	94,1%	99,9%	99,5%

I tabellerna ovan syns användningen av dubbelteckning hos de tre tidningarna. Den gråmarkerade delen i tabellerna visar övergången till dubbelteckning. Fahlus weckoblad, tabell 3, använder som synes sparsamt med dubbelteckning under 1780- och 1790-talet (låga procentsiffror). Då dominerade enkelteckningen. Mellan 1800 och 1810 ökar dubbelteckningen men fortfarande överväger enkelteckning på samtliga ordpar i undersökningen. Från 1810 ökar dubbelteckningen signifikant (gråmarkerat i tabellen), och alla ordparen har övervägande dubbelteckning. Efter 1820 har alla ordpar mellan 69,7% och 98,6% dubbelteckning, utom ett som fortfarande skrivs nästan uteslutande med enkelteckning även år 1820, nämligen *dess*.

Post- och Inrikes Tidningar, tabell 4, följer samma mönster som Fahlus weckoblad men ökar andelen dubbelteckning tidigare. Under årtiondena 1770 och 1780 syns fortfarande mestadels enkelteckning, men redan på 1790-talet dominerar dubbelteckningen stort (81,5% respektive 97,8%) på orden *vill* och *skall*. Tiotalet efter 1800 (gråmarkerat i tabellen) dominerar dubbelteckningen på alla ord utom på *dess* som bara skrivs med 6,5% dubbelteckning. Dubbelteckningen på *dess* överväger inte förrän på 1830-talet, men sedan fortsätter dubbelteckningen att öka, och på 1860-talet är det över 90% dubbelteckning på alla ord utom *mitt* som har 81,8%.

I Stockholmsposten, tabell 5, dominerar enkelteckningen fram till 1800-talet. Årtiondet efter 1800 (gråmarkerat i tabellen) sker en förändring, och dubbelteckningen är helt dominerande. Endast *dess* enkeltecknas fortfarande mest, och har bara 33,6% dubbelteckning. Årtiondet efter, 1810-talet, är dubbelteckningen på samtliga undersökta ord över 80%. *Dess* är fortfarande ett undantag, för där dominerar inte dubbelteckningen förrän efter 1820.

Ett tydligt mönster i tabellerna för tidningarna är alltså ordet *dess*, som behåller övervägande enkelteckning längre i samtliga tidningskorpusar ovan. Detta drag syns inte alls så markant i enskilda författares texter, där det tvärtom varierar vilka ord som har övervägande dubbel- respektive enkelteckning. En spekulation är att ordet *dess* är mindre vanligt än de andra, och skribenterna inte var så noga med stavningen på det. De ord som har högre förekomst ändrar sig förmodligen lättast.

4.3. Lamm, damm och ramm – enkel- eller dubbelteckning?

Jag tror att många med mig kommer ihåg undantagsorden *ramm*, *damm* och *lamm* från sin skolgång. ”Undantagsorden” betyder i detta fall undantagen från regeln om att <m> aldrig dubbeltecknas i ordslut. Avslutningen på min resultatredovisning blir en kortare undersökning av dessa ord, företrädesvis *damm* och *lamm*, eftersom de inte stämmer överens med Leopolds regler för dubbelteckning. Enligt Leopold är ju som vi sett tidigare <m> ett i sig självt dubbelt ljud, liksom <j> och <x> och behöver inte dubbelskrivas i ordslut, som t.ex. i *kam*, *lim* eller *öm*. Jag kan inte finna att *lamm*, *damm* och *ramm* nämns som undantag i stavningsavhandlingen. Detta borde betyda att ordens stavning följde regeln och att de alltså inte dubbeltecknades år 1801. Syftet är alltså att undersöka om dessa ord stavats med enkelteckning och i så fall hur länge, samt när de blev undantag från regeln. Jag tar även med ordet *kam* som jämförelse, fast det inte stavas med dubbelteckning nu utan följer regeln för <m> som i sig själv varande dubbelt ljud.

4.3.1. Stavningsrekommendationer för *damm*, *lamm* och *kam*

I Sahlstedts ordbok 1773 står följande om *damm*, *lamm* och *kam*:

dam/dammen (fiskdam) (1773:84)
damb (stoff)
 (att) *damba* (”*Damba* icke min klädning”, Sahlstedt, 1773:84)
lamb (lat. agnus, ex. ”lambull”, Sahlstedt, 1773:293)
kam

1773, knappt 30 år före Leopolds avhandling, stavades alltså *damm* på två olika sätt, *damm* i betydelsen ”fiskdamm” med enkelteckning, <dam>, och i betydelsen ”stoff” <damb>. *Lamm* stavades inte med enkelteckning, men som <lamb>. Båda orden hade alltså ett konsonantinskott (-b) som fanns i klassisk fornsvenska, men som enligt Pettersson (2005:162) försvann några decennier in på 1700-talet. *Kam* stavades som nu, dvs. enligt Leopolds regel. Detta verkar rimligt om Leopold utgick från bruket, och rekommenderade enkelteckning.

I A.F. Dalins ordbok 1850-53 finns följande träffar på *damm*, *lamm* och *kam*:

dam, högst fina partiklar
dam, pl. *dammar* uppkastad vall av sammanförd jord [...] till stängsel mot vatten
lam, *lamm* (i äldre språket *Lamb* ännu bibehållet i biblisk och kyrklig stil)
kam, *kámm* pl. *kammar*

Dalin bifogar också en intressant anmärkning under uppslagsordet *dam*:

[...] Stafvas ordet af många, efter tyska bruket, såsom *Damm*, hvilket dock strider emot den utan undantag gällande regeln, att det dubbla m-ljudet i slutet af ord och stafvelsaer, aldrig får tvåskrifvas. Ett sådant undantag är icke heller behöfligt, emedan sammanhanget alltid lätt angifver, hvilken betydelse *Dam* för hvarje särskilt tillfälle har. Denna anmärkning gäller äfv. för nästföljande ord, äfvensom för ordet *Lam*. (Dalín 1850)

Dalin bekräftar med detta citat att regeln om att m-ljudet aldrig får tvåskrifvas, vilket Leopold tidigare statuerat, gäller. Dalin medger dock att många skriver ordet med dubbelteckning, men menar att det är onödigt. I ordlistan ger han dock både stavning med enkel- och dubbelteckning som alternativ till både *lamm* och *kam*. Därmed kan vi konstatera att *kam* faktiskt stavats <*kamm*>.

I SAOL 1 1874, drygt 20 år senare, förekommer dessa träffar på orden:

dam (kort a, pl. *dammar*) fördämning
dam, *dammet* stoft
lam, *lammet*. Skrifves äfven *lamm*
kam, pl *kammar*

Nu finns alltså bara alternativen med enkelteckning i SAOL. Dock finns noteringen att *lamm* också kan dubbeltecknas. *Kam* har ingen dubbeltecknad variant, och faktiskt inte *damm* heller. Det verkar som om Svenska Akademien går helt på Leopolds rekommendationer ang. dubbelteckning för *m*, och ger inga alternativ, förutom på *lamm*. Konsonantinskottet verkar nu vara borta.

I SAOL 6 1889, ytterligare 15 år senare, ser det ut som det gör idag:

damm fördämning
damm stoft
lamm, att *lamma*
kam, *kamma*

En sökning på uppslagsorden i SAOB ger delvis samma information. *Lamm* finns med stavningen *lamm*, *lam* och *lamb*, där *lamb* står som fornsvenska. Exempel på

användning av *lam* finns från 1500- och 1600-talet och från bibelöversättningen 1526 finns *lamb*.

Damm i betydelsen ”fördämning” finns med stavningen *damm*, *dam* och *damb*, och fornsvenska *damber*. Jag noterar här följande infogade kommentar från Jessen och Falk och Torps etymologiska ordböcker: ”Med afs. på växlingen *mm*: *mn* (med vanlig inskjutning *mpn* i fsv.)[...] i hvilka ett urgerm. *mn* assimilerats till *mm* [...]” Stavningen *dam* finns i ett exempel från Wallin 1809 ”som svalla utan *dam* och strand”.

Damm i betydelsen ”rök” verkar finnas med liknande stavningar. Här finns även en hänvisning till *damp* i betydelsen ”ånga, rök”, och kommentaren ”Med afs. på växlingen b:p i stamslutet[...] jfr DAMPA, DAMMA”. Därunder står hänvisning till andra grammatikor om ”förstummandet av b-ljudet i *damb*”. Jag tolkar kommentarerna ovan som att konsonantinskottet kan ha bidragit till dubbelteckningen <mm>. På ordet *damm* hänvisas också till *dam*, och under uppslagsordet *dam* läser jag följande: ”I ä. tid tycks vokalens kvantitet delvis vacklande. För tvåstaviga former med enkelt m torde uttal med lång vokal böra antagas. Skrifningar med mm o. mb tyda alltid på uttal med kort vokal” (SAOB 1897). Sedan kommer en förklaring om att på 1600- och 1700-talet har ordet kunnat uttalas med kort vokal eftersom det används som rimord på ”fram”. *Kam* verkar finnas med stavningen *kam*, *kamm* och *kamb*, fornsvenska *kamber*. Jag ser ingen exempeltext med stavningen *kamm* under någon av betydelserna i SAOB, dock.

4.3.2. *Stavningen av damm, lamm och kam i korpusen Kubhist*

En sökning i hela korpusen Kubhist, utan att specificera enskilda tidningar, visar följande relationer mellan stavningsvarianterna:

dam 22 584, *damm* 3 275, *damb* 14

Att *dam* får så många fler träffar än övriga varianter är inte så konstigt då det ju är dubbeltydigt. Betydelsen ”kvinna” överväger, men vid en manuell granskning av de enskilda träffarna motsvarar uppskattningsvis ¼ av träffarna betydelsen ”stoff” eller ”vattensamling”, vilket faktiskt i så fall ändå är den vanligaste stavningen i korpusen. Exempel finns i Aftonbladet 1830: ”Mycket *dam* synes på vägen” och i

Kalmar så sent som 1890 står det: ”I allmänhet får [får]man icke äta någol [något], som varit utsatt för flugor och *dam* eller legat under en längre tid”. Här tillämpade man inte SAOL 1889. (Orden inom hakparenteser är mina egna förtydliganden av felinläsningar av texterna). *Damb* finns inte i många träffar, men en träff i Fahlus veckoblad 1790 lyder: ”som helt andetruten, lackande af swett, och öfwertäkt med *damb*, infant sig på [på] stället”. Stavningen överensstämmer med Sahlstedts stavning 1773 i betydelsen ”stoff”.

Stavningsvarianterna på *lamm* i Kubhist ser ut så här:

lam 0, *lamm* 3300, *lamb* 106

Stavningen *lamm* är vanligast, och *lamb* har några träffar. Att inte *lam* har någon beror på att jag sökte på ordet som substantiv. Sökprogrammet kunde inte identifiera ordklass, men vid manuell sökning på träffarna hittar jag träffar på *lam* som substantiv i Aftonbladet 1835, 1837 och 1860, då ett exempel låter: ”Mild som ett *lam* i sitt förande djerf som ett lejon då det gäller handling” (Aftonbladet 1860). Denna stavning stämmer med både Dalin och senare SAOL 1874.

Stavningsvarianterna på *kam* i Kubhist ser ut så här:

kam 6909, *kamm* 298

Stavningen *kamm* verkar finnas parallellt med *kam* åtminstone fram till 1920. Post- och inrikes tidningar skriver på 1860-talet: ”[...] hvori en *kamm* af stålplåt är infattad” och en träff på 1900-talet i Östgötaposten: ”[...] 1 fin tandborste, 1 fickspegel med *kamm*, 1 äkta förgylld ring med äkta ädelsten [...]”.

5. Diskussion

5.1. Resultat i förhållande till Santessons texter före Salvius

Salvius, som tryckte många av texterna i mitten av 1700-talet, påverkade troligtvis ortografins utveckling, eftersom hans texter spreds och lästes av många. Santesson (1986:168) beskriver i sin avhandling förekomsten av enkelteckning i procent för de ord som trots regeln om dubbelteckning ofta skrevs med enkelteckning. *Til*, *vil* och *skal* förekom till 90% med enkelteckning, *des* och *up* till 70% och *et*, *mit* och *sit* till

40%, innan Salvius tryckte om texterna. Om jag jämför de texter jag har innan 1800-talet och räknar andel enkelteckning i procent, för att jämföra med Santessons siffror, visar sig följande:

Tabell 6. De undersökta texterna på 1700-talet jämfört med Santessons texter.

Andel enkelteckning i procent				
	Kubhist t.o.m. 1790	Enskilda förf. t.o.m. 1796	Genomsnitt	Santesson
<i>Till</i>	99,97%	57,2%	78,6%	90,0%
<i>Vill</i>	65,1%	50,9%	58,0%	90,0%
<i>Skall</i>	61,1%	47,0%	66,1%	90,0%
<i>Dess</i>	98,1%	65,3%	81,7%	70,0%
<i>Upp</i>	94,4%	80,8%	87,6%	70,0%
<i>Ett</i>	99,3%	45,7%	72,5%	40,0%
<i>Mitt</i>	14,0%	36,0%	25,0%	40,0%
<i>Sitt</i>	93,6%	48,8%	71,2%	40,0%
<i>Att</i>	98,3%	73,6%	85,9%	-

Man kan t.ex. se att *mitt* används med bara 25% enkelteckning i genomsnitt, vilket alltså är det minst enkeltecknade ordet i texterna på 1700-talet. *Mitt* har minst enkelteckning hos Santesson. *Skall* har hos Santesson mest andel enkelteckning (90%), men här nästan minst (66,1%). *Upp* har i denna undersökning mest enkelteckning (87,6%) men inte så mycket hos Santesson (70%). Det går alltså inte av min undersökning att dra några stora slutsatser om vilka ord som enkeltecknades eller dubbeltecknades mest. Det varierar ganska mycket.

Däremot kan man, när man ställer genrerna som ovan mot varandra, konstatera att tidningarna använde generellt sett mer enkelteckning än vad de enskilda författarna gjorde. Sammantaget på alla ord använder tidningarna (Kubhist) ca 80% enkelteckning, medan de enskilda författarna sammantaget använder ca 56% enkelteckning. Skillnaden är stor, och man skulle väl kunna tänka sig att de enskilda författarna varierar mer, både var för sig och sinsemellan, medan tidningarna har mer jämnt fördelad användning. En översiktlig titt på tabellerna under 4.1 och 4.2 bekräftar att tidningarna har jämnare fördelning av enkel- respektive dubbelteckning över ordexemplen, medan de enskilda författarna varierar mycket mer mellan olika ord. Författarna kan, som tidigare nämnts, ha nästan bara dubbelteckning på ett ord men enbart enkelteckning på ett annat. De tidningstexter som finns från 1700-talet

varierar inte alls lika mycket på olika ord, utan har genomgående dubbel- eller enkelteckning på alla ord under samma period.

Det är dock inte helt jämförbart med tidningar och enskilda författare, eftersom de skönlitterära texterna är utgivna under en mycket längre period, och då kan man ju förvänta sig en större variation.

5.2. Resultat i förhållande till Olof von Dalin

En annan person som hade stor påverkan på ortografins och språkets utveckling på 1700-talet var Olof von Dalin. I Dalins text i tabellen syns både övervägande dubbel- och enkelteckning. Hans till synes inkonsekventa val bekräftar väl helt enkelt tveksamheten kring valet av enkel- respektive dubbelteckning under perioden. Dalin hade ingen riktig standardisering att luta sig mot, utan han fick vara med och utforma en standard i stället. Han använder i tabellen endast enkelteckning på tre av nio ord, resten av orden har övervägande dubbelteckning. Han var kanske inte lika säker som tryckaren Salvius på vilken stavning han föredrog på dessa oböjliga ord. Dock valde Dalin att enkelteckna orden *til*, *up* och *at* och dessa ord försöker det nordiska rättstavningsmötet och Hazelius få enkeltecknade på slutet av 1800-talet. Både Dalin och senare Hazelius förlorade mot bruket, skulle man nog kunna säga.

5.3. Resultat i förhållande till Leopolds avhandling

När vi kommer till år 1801 och Leopolds stavningsavhandling är det tydligt att stavningsdiskussionen om enkelteckning på de korta oböjliga orden i stort sett är färdig. I tabellerna ser man tydligt att dubbelteckning tar över, både ganska plötsligt och med stor övervikt i samtliga korpusar. I tabell 3, 4 och 5 syns det att övergången till dubbelteckning sker redan efter 1800 i Post- och inrikes tidningar och Stockholmsposten samt efter 1810 i Fahlus weckoblad. Även hos de skönlitterära författare vars texter tryckts efter 1810 syns ett tydligt trendbrott gentemot de tidigare texterna, då plötsligt alla exempelord stavas med dubbelteckning, och inte ett spår av enkelteckning finns på de undersökta orden. Leopold gjorde ju, som tidigare nämnts, regler efter bruket för det mesta, och bruket var ju tydligen redan

bestämt på 1800-talet. Men tvärtemot vad man kunde tro, nämligen att nya regler inte nådde ut så snabbt, nämner Loman att Akademien direkt försökte sprida de ortografiska kungörelserna genom att dela ut gratisexemplar av Leopolds stavningsavhandling till ”embetsmän och personer, som kunde bidra till ett skyndesammare ernående af det ändamål Akademien åsyftat” (1986:34). Gratisexemplar delades alltså ut till bl.a. tidningsredaktörerna. Troligen inbegreps också vissa vetenskapsmän och författare i denna utvalda skara, så kanske fick Akademien ut sitt budskap snabbt till en del inflytelserika personer. Det var nog så, som Teleman nämner (2002:71), att intresset för standardiseringen sedan minskade under den gustavianska tiden (1772-1809), eftersom det fanns normer i det offentliga skriftspråket, och fokus låg nu i stället på att formulera regler och orsaker till bruket. När man på det Nordiska stavningsmötet 1869 försökte ta upp frågan om att stava oböjliga ord som *att*, *och*, *till* och *upp* med enkelteckning, gick det inte att få igenom. Man enades i stället om huvudregeln att konsonantljud (utom *n* och *m*) dubbeltecknas i slutljud efter vokal i tryckstark ställning (Stähle 1970:14). Och där slutar väl den dubbelteckningsdiskussionen.

5.4. Diskussion om stavningen av lamm, damm och kam

Om man ser till ordlistorna vad gäller orden *lamm*, *damm* och *kam* varierar bruket på 1700-talet, som vid övrig dubbelteckning av enstaviga ord, och konsonantinskott finns kvar som en gammal rest från fornsvenskan. Att döma av kommentarerna i SAOB om att *-mp/mb* blivit *-mm* med förstumning av <b>, och att orden troligen uttalats med kort vokal om man kan hitta stavningar med <mm> och <mb>, så låter det rimligt att stavningen av både *lamm*, *damm* och *kam* skulle blivit <mm>. Men andra variabler spelade troligen in.

I mitten av 1800-talet, efter Leopolds stavningsavhandling, ser man att A.F. Dalin vacklar i sin ordlista 1850 mellan bruket å ena sidan och sin vilja att tillämpa enkelteckning å andra sidan. Han gör t.o.m. ett tillägg där han uttrycker sin personliga ståndpunkt med kommentaren om stavningen <*damm*> som ”strider emot den utan undantag gällande regeln, att det dubbla m-ljudet i slutet af ord och stafvelsaer, aldrig får tvåskrifvas” (hela citatet finns under 4.3.1). Akademien

stramar upp stavningen i SAOL 1874 och följer Leopolds regler om enkelteckning av finalt <m>. Ingen dubbelteckning behövs enligt Leopold, och i SAOL finns inte dubbeltecknade former med. 1889 verkar dock bruket ha vunnit över stavningsreglerna, eftersom SAOL ändrar stavningen till dubbelteckning. Trots att A.F. Dalin tyckte att man kan skilja på *dam* och *damm* av sammanhanget, fungerade ju enligt Teleman (2002:113) bara enkelteckning om ordet inte blev dubbeltydigt. Av skäl som dubbeltydighet kanske det därför blev för svårt att behålla enkelteckningen på *damm* och *lamm* (och *ramm*, som jag inte tagit med här eftersom ordet förekommer så sällan. *Ram* däremot är ju frekvent förekommande i nutidsspråket). Vad gäller *kam* däremot finns ju ingen dubbeltydighet, även om ju ordet faktiskt har stavats med dubbelteckning, både enligt A.F. Dalins ordbok och i tidningstexter så sent som på 1800-talet. Kanske skulle ramsan kunnat låta ”lamm, damm och kamm” i stället, för inte ser det väl så tokigt ut att dubbelteckna det?

5.5. Slutord

Idag finns det regler för dubbelteckning, och de flesta regler har vi lärt oss under skoltiden. Vissa stavningar tycker vi kanske inte är så konsekventa, och vi kan ju ifrågasätta varför t.ex. *villkor* dubbeltecknas men inte *vilka*. Eller varför *lamm* dubbeltecknas medan *kam* inte gör det. Men de allra flesta av oss håller oss ändå till reglerna, och gör som det står i ordboken. Som vi sett var det helt annorlunda på 1700-talet, då man kunde variera stavningen efter vad som såg fint ut. Denna uppsats har bara jämfört dubbelteckning i final ställning på enstaviga oböjliga ord, och redan här fanns det många åsikter om vad som var bäst. Skulle man rätta sig efter bruket eller etymologin? Eller handen och ögat? Det är så svårt ”att rita och ögat att räkna de ofta sex efter hvarann följande jemnhöga dragen” säger Leopold (Hazelius 1870:161) som förklaring till varför man inte ska dubbelteckna *m* och *n* i ordslut. Ljudenligheten undviker dock Leopold att prata om (Loman 1986:26). Leopolds stavningsavhandling hade uppenbarligen stor genomslagskraft på 1800-talet, förmodligen för att det verkligen behövdes en ortografinormering, men avhandlingen byggde ju framför allt på bruket. De ofta komplicerade regler och undantag som Leopold formulerar kommer sig säkert av att han inte ville ändra på

bruket. I stället formulerade han reglerna så att de tillät den i bruket rådande stavningen.

Det nordiska rättstavningsmötet 1869 hade förslag på ortografiska förändringar som skulle föra de nordiska språken närmare. Vad gäller regeln om final enkelteckning på orden *att*, *upp* och *till* gick inte förslaget igenom. Ordet *och* föreslogs med stavningen *ok*. Det måste ju ha funnits ett värde i att sammanföra de nordiska språken, men rent ortografiskt verkar det ha varit komplicerat. Ståhle (1970:16) menar att ljudenlighetens krav gjorde sig mer gällande på 1880-talet, och trängde undan nyttan av den nordiska samhörigheten.

Som ett uppslag för vidare forskning föreslår jag att studera dubbelteckning i andra former än finalt i enstaviga ord. Leopolds teori om skrivstavelse och grundstavelse som förklaring till dubbelteckningsregler för konsonant före annan konsonant är t.ex. en ingång. Intressant är ju också andra ortografiska drag som det inte rådde enighet om under 1700-talet, t.ex. <cht> gentemot <kt>, <gt> eller <ckt> eller <ck> efter <l>, <n> och <r> (Santesson 2005:163). En stor del av Leopolds avhandling upptas av bruket av *å* respektive *o* samt *ä* respektive *e*, ett bruk som för en oinsatt person känns mycket godtyckligt i det svenska skriftspråket. Det skulle också kunna undersökas. Stavningsregler är värdefulla, men de blir roligare och kanske mer förståeliga om man får insyn i hur reglerna uppkom och hur resonemangen bakom ser ut. Det bästa hade ju varit att få höra aktörerna själva berätta om sina idéer, men vi får nöja oss med att leta i arkiven och damma av deras skrifter i stället. Och det är inget dåligt alternativ.

6. Litteraturförteckning

Allén, Sture, Bengt Loman & Bengt Sigurd 1986. *Svenska Akademien och svenska språket. Tre studier*. Stockholm: Nordstedts.

Borin, Lars, Marcus Forsberg & Johan Roxendal 2012. Korp – the corpus infrastructure of Språkbanken. In proceedings of the Eighth International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC'12). Istanbul: ELRA. S. 474 – 478. (Korp)

Dalin, A. F. 1850 - 1853. *Ordbok öfver svenska språket*. Volym I-II. Stockholm .
(jämte databasen <<http://spraakbanken.gu.se/swe/resurs/dalin>>)

Hazelius, Artur 1870. *Om svensk rättstafning*. Stockholm: P.A. Norstedt och söner.

Hjärne, Urban 1716-1717. *Orthographia svecana, eller Den retta svenska bookstafweringen stelt i ett samtal emellan Neophilum och Eustathium*. =(Rubr.)
Anon. S. Impr=.

Hof, Sven 1753. *Swänska språkets rätta skriftsätt med sina bewis förestält och till kongl. swänska wettenskaps academien framgifwit af Sven Hof* [Elektronisk resurs] .. Stockholm, trykt hos directeuren Jacob Merckell.

Permanent länk <<http://hdl.handle.net/2077/34883>> Hämtat 2016-01-14

Holm, Gösta. *Johan Ihre. Svenskt biografiskt lexikon*.
<<http://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/14084>>. Hämtad 2016-01-04.

Leopold, C.G. 1801. *Afhandling om svenska stafsättet*. I: Svenska Akademiens avhandlingar från år 1796, första delen. Stockholm: Carl Delén och J. G. Forsgren.

Pettersson, Gertrud 2005. *Svenska språket under sjuhundra år. En historia om svenskan och dess utforskande*. Lund: Studentlitteratur.

Project Runeberg, 2004-03-28

<http://runeberg.org/>> Hämtad 2016-01-04

Sahlstedt, Abraham 1773. *Svensk Ordbok*. Stockholm.

Permanant länk <<http://hdl.handle.net/2027/hvd.hxjgcu>> Hämtad 2015-11-29.

Santesson, Lillemor 1986. *Tryckt hos Salvius. En undersökning om språkvården på ett 1700-talstryckeri med särskild hänsyn till ortografi och morfologi*. Lund: Studentlitteratur.

SAOB. *Ordbok över svenska språket utgiven av Svenska Akademien*. Lund 1897.

(jämte OSA-databasen <<http://g3.spraakdata.gu.se/saob/>>)

SAOL. *Svenska Akademiens ordlista*. Uppl. 1-13. Stockholm 1874-2006.

(jämte databasen <<http://spraakdata.gu.se/saolhist/>>)

Schibboleth. Swenska språketz rycht och richtighet. Med kongl. maj:tz nådiga frihet, och wederbörandes skärskodande och tilstånd, vpsatt och vtgifwit af Jesper Swedberg ... . [Elektronisk resurs]. (1716). Skara, tryckt hos sal. Kiellbergs änckio, åhr 1716.

<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:lu:ub-Swedberg,j_Schibboleth-2426922> Hämtad 2016-01-04.

Ståhle, Carl Ivar 1970. *Det nordiska rättstavningsmötet 1869 och hundra år av svensk rättstavning*. Språk i Norden. (Skrifter utgivna av Nämnden för svensk språkvård 43.) Odense: Andelsbogtryckeriet.

Teleman, Ulf 2002. *Ära, rikedom och reda. Svensk språkvård och språkpolitik under äldre nyare tid.* (Skrifter utgivna av svenska språknämnden, 85.) Stockholm: Norstedts.

Teleman, Ulf 2003. *Tradis och funkis. Svensk språkvård och språkpolitik efter 1800.* (Skrifter utgivna av Svenska språknämnden, 87.) Stockholm: Norstedt

Bilaga 1.

Tabell 7. Tidningar i Kubhist.

Enskilda tidningar. Andel dubbelteckning på enskilda ord.									
Årtionde	Till	Vill	Skall	Dess	Upp	Ett	Mitt	Sitt	Att
Aftonbladet									
1830	98,6%	96,6%	97,5%	88,5%	97,5%	89,5%	87,1%	99,2%	98,4%
1840	98,0%	96,3%				87,7%	88,9%		98,9%
1850	98,0%	94,6%				96,2%			
1860	98,0%	96,0%	97,6%	89,2%	98,1%	96,0%	81,7%	99,2%	
Blekingeposten									
1850	97,0%	90,8%	95,6%	16,2%	98,5%	90,5%	86,0%	99,3%	98,1%
1860	97,0%	94,3%		67,5%		96,1%			
1870	99,0%	98,2%		91,5%		97,6%			
1880	99,5%	99,4%	99,3%	94,7%	99,8%	99,2%	98,1%	99,8%	98,3%
Bollnäs tidning									
1870	97,5%	98,2%	98,7%	89,4%	100,0%	99,0%	96,8%	99,8%	98,6%
1880	98,0%	97,5%		82,1%	100,0%	98,4%			
Dalpilen									
1850	96,6%	85,0%	95,7%	17,0%	98,5%	82,7%	83,3%	98,2%	95,8%
1860	94,0%	87,5%		17,0%		89,5%	88,7%		
1870	97,0%	94,3%		81,3%		95,3%			
1880	98,9%	97,9%		91,3%		98,2%			
1890	98,8%	96,0%		89,5%		97,8%			
1900	98,6%	93,9%		80,1%		97,2%			
1910	95,0%	91,6%		82,0%		94,8%			
1920	94,0%	92,7%	95,1%	85,0%	97,6%	95,1%	80,3%	99,1%	98,3%
Fahlu weckoblad									
1780	2,0%	8,1%	0,0%	23,1%	20,0%	3,2%	20,8%	13,0%	2,3%
1790	0,2%	1,4%	3,7%	13,5%	7,5%	1,0%	9,8%	3,5%	0,4%
1800	6,0%	24,0%	27,0%	13,8%	15,6%	6,9%	40,9%	24,2%	6,8%
1810	55,0%	71,5%	72,5%	15,3%	60,6%	68,0%	81,7%	89,5%	60,0%
1820	98,0%	95,0%	100,0%	1,6%	69,7%	82,8%	94,6%	98,6%	97,4%
Faluposten									
1860	97,5%	93,5%	95,0%	35,7%	99,6%	92,2%	80,3%	99,2%	94,1%
1870	93,6%	91,6%		28,5%		91,3%			
1880	93,6%	92,5%		42,6%		98,8%			
1890	95,0%	93,7%	98,6%	54,8%	99,7%	91,1%	85,6%	98,9%	98,0%

Folkets röst									
1850	97,0%	96,7%	96,2%	88,1%	98,0%	94,7%	88,2%	98,7%	
1860	97,0%	93,8%		88,3%		95,4%			98,1%
Göteborgs veckoblad									
1870	99,0%	99,9%	99,0%	97,5%	99,5%	99,2%	96,2%	99,8%	98,0%
1880	99,6%	99,0%				99,1%			
1890		98,1%		95,5%		98,7%			
Göteborgs veckolista									
1740	0,0%	0,0%	-	0,0%	-	-	0,0%	-	-
1750	0,1%	2,3%	0,0%	1,8%	33,9%	25,8%	27,8%	31,9%	0,4%
Gotlands tidning									
1860	97,0%	95,0%	95,8%	61,9%	96,0%	91,6%	76,4%	99,0%	96,8%
1870	97,0%	95,0%		77,0%		93,8%			
1880	97,8%	98,0%	96,7%	90,0%	98,6%	95,0%	91,4%	99,5%	98,0%
Jönköpingsbladet									
1840	97,7%	92,2%	96,3%	22,9%	99,2%	94,9%	93,7%	99,3%	97,2%
1850	98,0%	91,0%		27,9%					
1860	97,8%	86,0%		39,7%					
1870	99,5%	95,3%	99,2%	63,5%	99,7%		93,0%	99,7%	99,6%
Kalmar									
1860	97,5%	95,0%	96,6%	18,1%	99,0%	96,7%	92,1%	99,4%	99,0%
1870	99,0%	93,8%		72,3%					
1880	99,4%	95,2%		69,2%					
1890	99,4%	97,6%		87,0%					
1900	98,0%	97,0%		86,3%					
1910	97,7%	96,1%	97,3%	84,0%	98,6%	96,5%	89,2%	99,5%	98,2%
Lindesbergs allehanda									
1870	98,0%	98,2%	97,5%	79,2%	99,7%	97,6%	90,6%	99,9%	99,0%
1880	97,6%	99,2%		84,6%			98,5%	100,0%	
Norra Skåne									
1880	96,8%	97,1%	97,5%	77,2%	99,7%	98,7%	90,2%	99,4%	97,6%
1890	96,8%	96,8%		85,0%					
Östergötlands veckoblad									
1880	97,3%	94,9%	95,7%	77,7%	99,1%	95,3%	79,0%	99,3%	95,9%
1890	98,0%	97,2%		86,3%			90,0%		
Östgötaposten									
1890	99,6%	99,2%	99,1%	97,0%	99,8%	99,1%	97,3%	99,9%	96,5%
1900	98,0%	98,8%		93,9%					

1910	97,7%	99,3%		89,3%					
Post- och Inrikes Tidningar									
1770	0,0%	1,0%	0,0%	1,7%	5,7%	0,4%	54,6%	14,0%	2,4%
1780	0,0%	22,1%	18,9%	3,3%	5,2%	1,0%	20,0%	3,0%	2,5%
1790	0,1%	81,5%	97,8%	0,7%	5,9%	0,7%	11,4%	2,2%	0,2%
1800	81,0%	73,4%	97,1%	6,5%	81,1%	78,2%	57,8%	81,3%	80,0%
1810	95,2%	70,3%	97,0%	12,2%	86,1%	83,0%	55,8%	97,1%	97,3%
1820	96,4%	77,8%	96,2%	14,8%	91,3%	87,0%	71,2%	98,2%	97,9%
1830	99,3%	96,2%	99,0%	78,4%	96,6%	97,1%	91,4%	99,7%	99,5%
1840	99,5%	98,1%	98,6%	91,1%	99,5%	97,5%	91,5%	99,6%	99,5%
1850	99,3%	97,5%	95,6%	92,4%	99,4%	97,2%	87,8%	99,5%	99,2%
1860	99,5%	98,4%	96,2%	95,2%	99,6%	98,0%	81,8%	99,6%	99,2%
Stockholmsposten									
1770	0,5%	18,0%	25,4%	5,1%	17,1%	1,1%	31,0%	14,9%	0,4%
1780	0,4%	14,1%	23,3%	2,2%	8,3%	0,9%	25,4%	21,0%	0,3%
1790	0,1%	11,6%	13,1%	29,7%	4,9%	0,9%	15,6%	10,5%	0,3%
1800	79,9%	67,5%	73,9%	33,6%	81,5%	75,5%	63,7%	85,1%	78,0%
1810	97,9%	88,3%	95,1%	26,0%	94,0%	91,0%	82,4%	99,0%	99,0%
1820	98,5%	94,7%	98,0%	72,3%	95,9%	96,0%	91,6%	99,8%	99,4%
1830	99,5%	99,9%	99,2%	92,3%	99,2%	97,5%	94,1%	99,9%	99,5%
Tidning för Wenersborgs stad och län									
1840	96,6%	97,8%	98,1%	53,3%	97,1%	96,3%	96,6%	100,0%	99,4%
1850	96,0%	93,0%		62,8%					
1860	94,3%	93,6%		52,4%					
1870	99,0%	97,1%		93,5%					
1880	99,5%	97,6%		91,7%					
1890	99,8%	98,7%	99,6%	97,1%	99,9%	99,3%	98,4%	99,9%	99,7%
Wermlands läns tidning									
1870	98,0%	97,1%	97,8%	91,1%	99,0%	96,6%	78,5%	99,7%	97,8%
Wernamo tidning									
1870	99,4%	99,0%	98,8%	70,3%	99,9%	99,0%	90,4%	99,8%	99,2%
1880	99,0%	98,8%		71,0%		99,0%	89,2%	99,8%	

Bilaga 2.

Tabell 8. Alla korpusar i Kubhist

Aftonbladet 1830-1860	Kalmar 1860-1910
Blekingeposten 1850-1880	Lindesbergs allehanda 1870-1880
Bollnäs tidning 1870-1880	Norra Skåne 1880-1890
Dalpilen 1850-1920	Östergötlands veckoblad 1880-1890
Fahlu veckoblad 1780-1820	Östgötaposten 1890-1910
Faluposten 1860-1890	Post- och Inrikes tidningar 1770-1860
Folkets röst 1850-1860	Stockholmsposten 1770-1830
Göteborgs veckoblad 1870-1890	Tidning för Wenersborgs stad och län 1840-1890
Göteborgs veckolista 1740-1750	Wermlands läns tidning 1870
Gotlands tidning 1860-1880	Wernamo tidning 1870-1880
Jönköpingsbladet 1840-1870	

Bilaga 3.

Tabell 9. Enskilda författare med födelseår och texter med utgivningsår i ordning efter textens utgivningsår.

Vasa, Anna f. 1568	<i>Brev 1591-1612</i>
Gyllenhielm, Carl Carlsson f. 1574	<i>Anteckningar 1640</i>
Horn, Agneta f. 1629	<i>Levnadsbeskrivning 1657</i>
Hjärne, Urban f. 1641	<i>Stratonice 1665</i>
Columbus, Samuel f. 1642	<i>Måål-Roo eller Roo-mål 1675</i>
Spegel, Haquin f. 1645	<i>Dagbok 1680</i>
Stålhammar, Jon f. 1659	<i>Stålhammars brev 1700-1708</i>
Runius, Johan f. 1679	<i>Prosastycken 1710.</i>
Dalin, Olof von f. 1708	<i>Then Swänska Argus 1732</i>
Gyllenborg, Carl f. 1679	<i>Svenska sprätthöken 1740</i>
Högström, Pehr f. 1714	<i>Beskrifning öfver Sveriges Lappmarker 1747</i>
Forsskål, Peter f. 1732	<i>Tankar om den borgeliga friheten 1750</i>
Qvirsfeld. Mag. Joh. f. 1642	<i>Qvirsfelds himmelska örtagårdssällskap 1778</i>
Älf, Erik Peter f. 1727	<i>Tal öfver ingångne freden wid Werele 1790, 1793</i>
Paykull, Gustaf f. 1757	<i>Djur- kännedomens historia för Linnés tid 1796</i>
Silverstolpe, Axel Gabriel f. 1762	<i>Skaldestycken 1801</i>
Cederborgh, Frederik f. 1784	<i>Ottar Trallings lefnadsmålning 1810</i>
Ruda, Elias Wilhelm f. 1807	<i>Brynolfs äfventyr. En dikt i sjutton sånger 1828</i>
Tavastjerna, Karl A. f. 1860	<i>Barndomsvänner 1886.</i>
Strindberg, August f. 1849	<i>(ur) Röda rummet 1912.</i>